

О. М. Биков
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар Інституту законодавства
Верховної Ради України (м. Київ)

УДК 342.731

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ У КРАЇНАХ ІЗ МОНОРЕЛІГІЙНИМ СКЛАДОМ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН)

Досліджено на прикладі Ісламської Республіки Іран із монорелігійним складом населення питання правового регулювання взаємовідносин держави і церкви, пояснено необхідність суттєвого оновлення теоретико-методологічних підходів щодо аналізу взаємовідносин держави і церкви у країнах із різним релігійним складом населення. Зроблено висновок, що державний прагматизм зробить головним пріоритетом державної політики національний інтерес і підвищить політичний і економічний потенціал Ірану.

Ключові слова: релігія, держава, церква, правове регулювання взаємовідносин, монорелігійний склад населення.

Церква і держава — два суспільних інститути. Кожен з них відіграє в соціумі свою роль, реалізує свої функції. Разом з тим протягом усієї історії їх становлення і розвитку вони знаходяться в певній системі діалектичної взаємодії, взаємозв'язків, взаємовідносин. Цю систему можна розглядати як дуалізм держави і церкви, сутність же його виявляється у тріаді “суспільство–держава–церква” [1, с. 16].

Відзначимо, що питання про взаємовідношення церкви і держави на всіх етапах розвитку суспільства було і залишається надзвичайно важливим і складним, адже від його вирішення часто залежить доля миру і світової історії. Історичний досвід свідчить, що взаємовідносини між церквою і державою в різні часи змінювались. Людство накопичило багатий і різноманітний досвід державно-релігійних відносин: це і періоди гонінь на християн й інші віруючих з боку держави, і періоди їх мирного, терпимого співіснування. На сьогоднішній день в Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви визначається принципом відокремлення церкви від держави і держави від церкви. Водночас не всім державам світу характерні такі взаємовідносини між державою і церквою.

Зазначимо, що проблеми взаємовідносин держави і церкви мають велике теоретичне і практичне значення, займають важливе місце в діяльності фахівців різних галузей знань, зокрема юристів. У різний час ці проблеми розглядали А. Аврелій, М. О. Бердяєв, М. Вебер, В. Вундт, Т. Гоббс, Н. Р. Гусєва, В. Ф. Зибковець, Ф. де Куданж, К. Маркс, Ш. Монтеськ'є, Є. М. Пеньков, Платон, Плутарх, М. А. Рейснер, Р. Давид, Ю. О. Розенбаум, Ф. М. Рудинський, Ж.-Ж. Руссо, С. А. Токарев, С. Л. Франк, Марк Т. Цицерон, Б. М. Чичерін, Ф. Енгельс, Пл. Яроцький й ін.

Сучасний аналіз вітчизняної та міжнародної політико-релігієзнавчої, релігійно-правової літератури показує, що сьогодні існує брак системних наукових досліджень

державно-церковних відносин. Майже відсутні дослідження, в яких враховуються нові тенденції, які пов'язані з модернізацією як політичного процесу в світі, так і самого релігійного життя. Разом з тим політико-правова трансформація світового співтовариства, його стратегія, що пов'язана з консолідацією європейських країн, вимагають суттєвого оновлення теоретико-методологічних підходів щодо аналізу взаємовідносин держави і церкви в країнах з різним релігійним складом населенням. Враховуючи це, метою даної статті є дослідження питань правового регулювання взаємовідносини держави і церкви в Ісламській Республіці Іран — країні з монорелігійним складом населення.

В історії суспільства, як і на сучасному етапі, виникають і діють різноманітні типи взаємовідносин держави з церквою: реалізується пріоритет держави, її панівна роль у ставленні до церкви; реалізується пріоритет церкви у ставленні до держави. Панівна роль держави у ставленні до церкви характерна для всіх сучасних держав, окрім ісламських. Пріоритет церкви у ставленні до держави притаманний лише деяким ісламським державам. Так, як відмічає Л. Р. Сюкяйнен, норми та принципи мусульманського права роблять глибокий вплив на конституційне законодавство та форму правління, що склалася, в таких державах, як Іран і Саудівська Аравія. Мусульманське право відіграє в цих країнах провідну роль і в інших галузях діючого права, що знаходить своє підтвердження і на конституційному рівні [2, с. 102].

Іран є однією із найтипівіших країн з монорелігійним складом населення. Саме він, з точки зору дослідження співвідношення державних та ідеологічних пріоритетів, — унікальний об'єкт дослідження. Іран відноситься до мусульманського світу, тому що більшість його населення сповідує іслам. Іслам має в Ірані конституційний статус державної релігії, при цьому в офіційній назві країни введено визначення її як Ісламської Республіки. Але головне, що дозволяє говорити про унікальність, — те, що ця назва підкріплена конституційно закріпленими атрибутами й елементами державної влади, котрі забезпечують керівництво країни духовництвом, а також тим, що ісламські норми організації суспільства та економіки введені і реалізуються як державні правові норми Головним конституційним принципом, що забезпечує легітимність ісламської влади, влади духовництва, є, безумовно, принцип вела-е факих, на підставі якого вищою державною особою країни є рахбар-лідер.

З погляду конституційного права, рахбар здійснює керівництво не державою, а лише “керівництво справами мусульман та іммамат”, але перелік його прав і обов'язків, особливо головне — командування озброєними силами, визначення загальної політики держави, роль останньої інстанції у вирішенні спорів між трьома гілками влади, дозволяє нам з повною підставою рахувати пост рахбара вищим державним постом [3, с. 14].

Саме рахбар призначає людей на ключові пости в державі: голів судів, керівника поліції і командуючих всіма родами військ. Ісламськими структурами вищої державної влади є Наглядова Рада або як її ще називають, “Рада вартових Ісламської Революції” (половина його членів призначається рахбаром), Ассамблея по визначенню державної доцільності (ї постійні і тимчасові її члени призначаються рахбаром) та Рада експертів.

Необхідно підкреслити, що державний апарат тісно переплетений з ісламським духовництвом. Крім того, після революції 1979 р. в повсякденне життя Ірану почали активно упроваджуватися ісламські норми, і ця тенденція була закріплена також конституційно. Відповідно до ст. 4 Конституції Ірану “всі цивільні, кримінальні, фінансові, економічні, адміністративні, культурні, військові, політичні й інші закони і встановлення повинні бути засновані на ісламських нормах”. Розкриваючи зміст ісламської республіки, Конституція Ірану говорить, що вона заснована на вірі в

аллаха і його всеосяжну владу, в “божественне одкровення”, що зумовлює будь-які закони, а також на вірі у відповідальність людини перед аллахом (ст. 2) [4, с. 73]. В системі державного устрою заборонено не мусульманам займати вищі державні посади, а членам парламенту — складати законопроекти, що суперечать шаріату.

З роллю ісламу як найважливішою політико-ідеологічною основою держави — пишуть Ю. М. Бисага та Д. М. Белов, — пов’язано і ставлення до нього як до одного з легітимуючих чинників, що забезпечують стабільність правлячого режиму. Тому не конституція виступає мірилом “законності” існуючого режиму, а ісламські цінності, міцно укорінені в масовій свідомості і виникаючі з шаріату [5, с. 41].

Як відмічає Н. М. Мамедова, Ісламська Республіка Іран — це, ідеологізована держава, де як державна ідеологія, є іслам. Іслам з часу своєї появи є релігією державно-соціальною, проте в наші дні тільки Іран є ісламською державою, а не просто ісламською країною. Тому процеси, що йдуть в Ірані, його відношення до зовнішнього світу викликають надзвичайний інтерес не тільки з боку його сусідів, але і ісламських країн, і всієї світової спільноти. Після розпаду халіфатів, ліквідації останнього з них — Османського світова — спільнота, здавалося б, розвивалася без використання конфесійних відмінностей. Міждержавні суперечності, головним чином, базувалися на таких ідеологічних принципах, як націоналістичні, класові. Ознаки виникаючого крупного конфесійного виділення — і саме на ісламській основі — з’явилися з утворенням міжнародних організацій ісламських країн, і перш за все ОІК в 1969 р. Безумовно, що це вже само по собі — віддзеркалення центрових тенденцій усередині ісламського світу, деяка альтернативність решті світової спільноти [3, с. 15].

Найсуттєвішим у цьому контексті, на нашу думку є те, що при ефективному функціонуванні ісламської форми державності в Ірані вона може стати привабливою і для інших країн. Адже досвід Ірану останніх років показує, що його політика і практика міняється, іноді досить радикально, і ці зміни також обґрунтовуються ісламськими нормами, або ісламськими поняттями.

На сьогодні Іран — ісламська держава за своїм державним устроєм, а в ісламі (і в сьогоднішньому Ірані) поняття справедливої влади відповідає ісламській державній владі. Втім, у цьому аспекті деякі суперечності все-таки існують, адже багато з нових напрямів в політиці не можуть бути пояснені іранському населенню тільки ісламськими принципами. Тому все більше починає використовуватися принцип державної доцільності, дотримання національних традицій. Звичайно, все це у вищих політичних кругах обґрунтовується тим, що все, що робиться на користь держави, що зберігає ісламську форму, робиться в ім’я інтересів умми та ісламу.

Сьогодні відбувається поступове пом’якшення пріоритетно-релігійного вектору у державній політиці Ірану. Так, з впевненістю можна сказати, що головним напрямом змін в Ірані стає прагматизм як принцип державної доцільності і національних інтересів. До нових скликань меджлісу (іранського парламенту або як його ще називають, “Ісламська консультативна рада”) все частіше приходять особи, що виростили на ідеях ісламської справедливості, що зв’язують процеси ідентифікації з ісламом, але готові прийняти і сприйняти досягнення цивілізації.

Можна навести яскравий приклад цього. Так, тривалий час податкова система Ірану характеризувалась ліберальністю. Невисока податкова планка забезпечувала в перші післяреволюційні роки (і забезпечує зараз) “мирне співіснування” релігійних податків і світського оподаткування. Спроби підсилити податковий тягар нерідко приводили до дискусій про доцільність збереження світського податкового законодавства в умовах ісламської державності. Вельми гострою, наприклад, була така дискусія в кінці 1984 — початку 1985 р. під час розпаду ірано-іракської війни, коли були потрібні засоби на ведення війни, почали падати ціни на нафту, а збір

податків не перевищувала 30 % від запланованих. Уряд Мусаві представив в меджліс законопроект, що передбачав підвищення податків. В ході прийняття цього законопроекту виявилось різне бачення ісламської економіки в цілому. Так, одним з головних аргументів проти нового жорсткішого податкового закону стало те, що ця система — не ісламська. Вже в ході підготовки цього закону, в 1984 р. деякі політики виявили свою незадоволеність тим, що сплата податків державі стала багатьма розглядатися як альтернатива сплаті ісламських податків. Але голова меджлісу, який в першу чергу виходив з насущних інтересів держави, погодився з тим, що сплата ісламських податків необхідна, але відзначив “наш законопроект є важливішим”. Незгодних із законопроектом він запитав: “Хто повинен платити податки? Що нам робити? Припинити війну, закрити школи, університети? Не платити податки — означає і зробити це”. Урядова політика була підтримана тодішнім президентом країни Алі Хаменеї. Але і цього виявилось недостатнім, поки не було заявлено про підтримку законопроекту імамом Хомейні [3, с. 18].

Потрібно сказати, що прагматизм завжди відрізняв іранське духівництво, що перебувало при владі. З кожним роком Іран намагається орієнтуватися на умови ринкової економіки, опановувати найновіші здобутки технологічного процесу в світі. Разом із цим поступово все більше світових демократичних принципів входять в суспільну свідомість цієї країни, але потрібен час на це.

Таким чином, наростання в Ісламській Республіці Іран державного прагматизму очевидне. Але знаковим підтвердженням цього повинно стати висунення на перший план політичних суспільних (світських) партій і кардинальна зміна структури політичної і військової еліти на користь світсько-технократичних кадрів. На сьогодні цього не відбулося, і саме цей процес йде найгостріше. Яскравим прикладом цього є запекла політична боротьба, що відбувається як до, так і після виборів в державі.

Звичайно, в мусульманському ареалі цивілізації Середнього Сходу можна виділити два напрями: різні гілки ісламу і загальна іранська культура, які можуть бути різними за своїми векторами. Але з підвищенням економічного і етнічного статусу основним може опинитися культурний. Саме він зможе об’єднати більшість з країн регіону. При цьому саме Іран може стати інтегруючою ланкою нового цивілізаційного полюсу в середньоазійському регіоні, який міг би стати одним з центрів тієї багатополусної системи миру, створення якої Іран ставить за свою мету. Для цього йому, крім культурного впливу, необхідні і високий економічний потенціал і сильна державна влада. При цьому збереження ісламського характеру самої влади, що припускає не тільки знаходження у владі представників духівництва, але і пріоритет ісламських цінностей над державними інтересами, не є необхідною умовою для того, щоб стати однією з основних держав цього нового полюса сили. Саме державний прагматизм, що розуміється, перш за все, як умова створення сильної держави, може зробити головним пріоритетом державної політики національний інтерес, може підвищити політичний і економічний потенціал Ірану. Це також означатиме зміцнення ісламської державності, але вже такої, в якій “ісламська” форма втратить свій ісламський зміст. Тенденція до цього є видимою, але говорити, що державні пріоритети зараз остаточно узяли гору над ідеологічними, ще передчасно. Більш того, мабуть, саме зараз іранська державність, іранське суспільство як ніколи за своїх 30 років підійшло до такого стану, коли гостро постає питання про межі, терміни і навіть саму можливість адаптації ісламської державності до найповнішого відзеркалення загальнодержавних інтересів.

Список використаних джерел

1. Бабій, М. Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика [Текст] / М. Бабій // Людина і світ. — 2004. — № 3. — С. 16–19.
2. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики [Текст] / Л. Р. Сюкияйнен. — М. : Наука, 1986. — 119 с.
3. Мамедова, Н. М. Исламское государство: соотношение государственных и идеологических приоритетов [Текст] / Н. М. Мамедова // Иран: ислам и власть. — М. : Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2002. — С. 14–22.
4. Салыгин, Е. Н. Теократическое государство [Текст] / Е. Н. Салыгин. — М. : Юридическая литература, 1999. — 90 с.
5. Бисага, Ю. М. Політико-правовий аналіз змісту конституції [Електронний ресурс] / Ю. М. Бисага, Д. М. Белов // Форум права. — 2008. — № 3. — С. 36–45. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08bjmazk.pdf>.

Надійшла до редакції 30.07.2011

Быков А. Н. Правовое регулирование взаимоотношений государства и церкви в странах с монорелигиозным составом населения (на примере Исламской Республики Иран)

Исследовано на примере Исламской Республики Иран с монорелигиозным составом населения вопросы правового регулирования взаимоотношений государства и церкви, объяснено необходимость существенного обновления теоретико-методологических подходов к анализу взаимоотношений государства и церкви в странах с различным религиозным составом населения. Сделан вывод, что государственный прагматизм сделает главным приоритетом государственной политики национальный интерес и повысит политический и экономический потенциал Ирана.

Ключевые слова: религия, государство, церковь, правовое регулирование взаимоотношений, монорелигиозный состав населения.

Bykov, O. M. Legal Regulation of Relations between Church and State with Monoreligious Composition of the Population (for Example, the Islamic Republic of Iran)

The article examines the example of the Islamic Republic of Iran monoreligiynym composition of the population issues of legal regulation of relations between church and state, explained the need for a substantial upgrade of theoretical and methodological approaches to the analysis of relations between church and state in countries with different religious composition of the population. The conclusion is that state pragmatism make major policy priority national interest and enhance political and economic potential of Iran.

Key words: religion, state, church, legal regulation of relationships mono-religious the population.

